

2024, 13 (1), 325-345 | Araştırma Makalesi

Sosyal ve Mistik Bir Dinî Hareket Olarak Mazdekizm

Mehmet Mekin Meçin¹

Öz

Bu çalışmanın konusu Mazdek dini hareketinin ortaya çıkış sebepleri, Mazdek'in öğretileri ve bu hareketin hızla ortadan kaldırılmasının nedenlerini incelemektir. Konu Mazdek hakkında bilgiler veren İslam Tarihçileri ve bu tarihsel veriler ışığında araştırmalarını derinletirmiş müsteşriklerin eserlerinden istifade ederek hazırlanmıştır. Bu çalışmanın amacı günümüze kadar yeterince anlaşılmamış ya da yanlış anlaşılmış Mazdek ve öğretilerini tarafsız olarak ele almak ve bu dinî hareketin ortaya çıkış ve yok oluş sebeplerini arka planıyla birlikte ele alarak özgün bir araştırma ortaya koymaktır. Araştırma sırasında, Mazdek'in insanlara zühdü, tavsiye eden, metafizik âleme ve Allah'a inanan, ahlaki ve fazileti vaaz eden, et yemeyi bile doğru görmeyen bir zat olduğu ve rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla tasavvufi bir hayat veya nebevi bir çizgi izlediği anlaşılmıştır. Çalışmada Mazdek'in dünya hâkimiyetini ele almada Mani kadar karamsar ve kötümser olmadığı ve bu bakış açısının bir sonucu olarak bozulduğuna inandığı dine yeni bir yorum getirerek eşitlik sloganıyla bir isyan başlattığı ancak çilecilğe, arınmaya ve sosyal hiyerarşiye karşı katı tavrı, İran'ın kadim iktidar ruhuna yabancı geldiği ve bu yüzden İran'ın dünyayı terk etmeyi öneren bu tür mistik düşüncelerin hâkim olmasına izin vermediği tespit edilmiştir. Çalışmanın sonucunda, Mazdek'in Mani'ye yakın bir dinî izlek üzere olduğu, adalet ve eşitlik sloganlarıyla toplumun yoksul tabakasını yanına çekmeyi başardığı ancak riyazete ve zühdde dayalı öğretilerinin dünya hâkimiyetine aday olan kadim İran din-devlet geleneğine ters düştüğü için ivedilikle ortadan kaldırıldığı anlaşılmıştır. Yine bu çalışmadan, Mazdek'in sanıldığı gibi kadın ve mal ortaklığı savunan bir komünist olmadığı, fazla mala sahip ve çok kadınla evli seçkin sınıfa karşı yoksul insanlar adına bir adalet ve eşitlik davetçisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, İran, Gnosizm, Mazdek, Mani, Zerdüş

Meçin, Mehmet Mekin. (2024). Sosyal ve Mistik Bir Dinî Hareket Olarak Mazdekizm. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 13 (1), 325-345. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1424504>

Geliş Tarihi	23.01.2024
Kabul Tarihi	28.03.2024
Yayın Tarihi	29.03.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

Mazdakism as a Social and Mystical Religious Movement

Mehmet Mekin Meçin¹

Abstract

The subject of this study is to examine the emergence of the Mazdak religious movement, its teachings and the reasons for its rapid elimination. The subject has been discussed based on the works of Islamic Historians who gave information about Mazdak and the works of orientalist who have deepened their research in the light of these historical data. The aim of this study is to examine Mazdak and his teachings, which have not been sufficiently understood or misunderstood until today, and to present an original research by considering the reasons for the emergence and disappearance of this religious movement with its background. During the research, it was understood that Mazdak was a person who recommended asceticism to people, believed in the metaphysical world and God, preached morality and virtue, and did not even consider eating meat right, and as far as it was understood from the narrations, he followed a Sufi life or a prophetic path. In the study, it was seen that Mazdak was not as pessimistic as Mani in dealing with world domination, and as a result of this perspective, he started a rebellion with the slogan of equality by bringing a new interpretation to the religion he believed was corrupt. However, it has been established that his strict attitude towards asceticism, purification and social hierarchy was alien to Iran's power-hungry spirit, and therefore Iran did not allow such mystical thoughts that suggested abandoning the world to prevail. As a result of the study, it was understood that Mazdak was on a religious path close to Mani, succeeded in attracting the poor strata of the society with the slogans of justice and equality, but his teachings based on asceticism were promptly removed because they were contrary to the ancient Iranian religion-state tradition, which was a candidate for world domination. Again, it was concluded from this study that Mazdak was not a communist advocating the partnership of women and property, as it was thought, but was a caller of justice and equality on behalf of poor people against the elite class who had more property and married many women

Keywords: History of Religions, Iran, Gnosism, Mazdak, Mani, Zarasthustra

Meçin, Mehmet Mekin, (2024). Mazdakism as a Social and Mystical Religious Movement. *Journal of the Human and Social Science Researches*, 13 (1), 325-345. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1424504>

Date of Submission	23.01.2024
Date of Acceptance	28.03.2024
Date of Publication	29.03.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

Giriş

Makedonyalı İskender'in Pers İmparatorluğunu (Akamenidileri/Hahamenişileri) M.Ö. 330 yılında yıkmasından yaklaşık bir asır sonra İran'ın kuzeybatı bölgesinde emirlikler, beylikler ve yerel yönetimlere dayalı Aşkânî İmparatorluğu kuruldu. Yaklaşık beş yüz yıl İran'a hükmeden Aşkânîler döneminde Mezopotamya ve İran'ın kuzeybatısından aşağı doğru inen Cibâl bölgesi birçok dinî ve mistik grubun sığınağı haline geldi. Aşkânîler başta Yunan düşüncesi olmak üzere, Mısır ve Orta Doğu'dan gelen Sami kökenli dinlerin ve gnostik fırkaların öğretilerine açık olduğu kadar toleranslı da davrandı. Diğer taraftan Hint dinleri özellikle misyoner bir özelliğe sahip olan Budizm'in mesajları da bu bölgelere rahatlıkla ulaşabildi. Helenizm ve gnosismin mayalandığı bu dönemde farklı dinî düşüncelere hoşgörülü davranan Aşkânîlerin yönetimi altındaki Cibâl bölgesi zamanla sadece Yahudilik, Hristiyanlık, Zerdüştilik ve Budizm gibi büyük dinlerin kavşak noktası haline gelmedi aynı zamanda Sabîlik ve el-Muğtasıla gibi gnostik fırkalar ile Markiyyun ve İbn Deysan gibi heretik (zındık) ve cemaat kaçkınlarının da sığınağı haline geldi. Bu dönemde neredeyse gnostik-bâtîni edebiyatın dili haline gelen Aramice ve sonraki versiyonu olan Süryaniceyle çok sayıda eser kaleme alındı. Cibâl bölgesinde üretilen gnostik edebiyatın en arkaik ve en zirve noktalarından birini teşkil eden *İnci İlahisi* bu eserlerden birisidir. Yine bu dönemde gnostik-vaftizci bir grubun içerisinde yetişen ve sonradan cemaatten ayrılarak geleceğin son peygamberi olarak kendini tanıttak olan Mani, adeta İnci İlahisinin çizdiği yol haritasında ve ilahinin kahramanı *şehzadenin* ayak izinde dokunaklı bir dinî gelenek ve edebiyat oluşturmaya hazırlandı.

M.S. 226 yılında Aşkânîlere son vererek millî ve merkezî bir devlet kurmaya çalışan Sâsânîler, İskender tarafından yıkılmış olan eski Pers İmparatorluğu'nun görkemli gücüne ulaşmayı düşledi. Dünyanın diğer süper gücü olan ezeli rakibine karşı üstün gelmek için tıpkı Roma'nın Hristiyanlığı resmî din kabul edip siyasî gücünü din üzerinden pekiştirdiği gibi Sâsânîler de Zerdüştiliği resmî din olarak kabul ederek tek din, tek devlet ve tek millete dayalı merkezîyetçi bir devlet kurdu. Sâsânîler iktidara gelince, İran'ın tek güçlü merkezî İmparatorluğu (şehinşah) haline gelmek için, tıpkı Perslerin Medlere yaptıkları gibi, Aşkânîlere ait bütün izleri yok etti. Güney İran'ın Kuzey İran'a karşı bu kavgası ilkin sonuç vermişti; Persler Medlere ait her şeyi yok ederek dünyanın ilk büyük imparatorluğunu kurabilmişlerdi ancak ikincisi başarılı olmadı; Aşkânîlere ait neredeyse her şeyi silip süpüren Sâsânîler, İran'a giren Helenistik, gnostik ve bâtîni fırkalardan yakasını hiçbir zaman kurtaramadığı gibi, Perslerin yapmadığı bir uygulama olan din ve devleti birleştirerek halk yığınlarına din-devlet baskısını dayattığı için içerde kaybetti ve dışarda da Bizans'a karşı asla kalıcı bir üstünlük sağlayamadığı gibi hiç hesaba katmadığı İslam akıncılarına karşı neredeyse savaşımadan teslim oldu.

Sâsânîlerin kuruluşunun ilk yüzyılında dünya hâkimiyeti sevdasını hayata geçirmek için dinî-millî bir birlik sağlamaya çalışırken Zerdüştilik ile Maniheizm'den hangisini seçeceği konusunda bir tereddüt yaşadığı görülür. Nitekim Mani'nin evrensel ve dokunaklı mesajları hızla yayılarak İran İmparatorluğu'nun sınır ötesine kadar ulaşmaktaydı ve insanüstü azmiyle Mani bu işe biçilmiş bir kaftan gibi görünmekteydi. Ancak Mani'nin maddeye, bedene, dünyaya, imara, tarıma, üretime ve doğurganlığa karşı katı kötümserliği hatta düşmanlığı, İran'ın ezeli sevdası olan dünya hâkimiyeti projesiyle uyuşmadığı yarım asır sonra anlaşılacaktı. Bu tehlike sinyallerini alan Zerdüşti din adamları ve İran'ın bilge vezirleri, hızla iktidarı da yanlarına alarak Mani ve

takipçilerini kanlı bir şekilde bastırarak İran topraklarından çıkarmayı başardı. Ancak bu başarı sadece zahiriydi ve Maniheistler kılık değiştirerek ya da ölüm korkusundan dolayı takiye yaparak İran'ın içinde ve dışında Mani'nin insan ruhunu ele geçiren mesajlarını diri tutacaklardı. Devlet ve dinin eliyle başta Maniheizm olmak üzere diğer bütün dinî grupları sapkın, heretik, batıl ve zındık sayıp sert bir şekilde bastıran Kertir ve avanesinden müteşekkil Zerdüşti din adamları ve hükümdar danışmanları, Sâsânîler yıkılıncaya kadar asla tasavvur ettikleri merkezî, güçlü ve görkemli imparatorluk hülyasına ulaşmayacaklardı. Nitekim Bundus, Zerdüşst Hurkan ve özellikle Mazdek gibi zındıklarla başları yeniden derde girecek ve yaşlanmış-yıpranmış Sâsânî iktidarı, hiçbir imparatorluk ve büyük ordularla savaş tecrübesi olmayan İslam'ın coşkunu ve ateşli akıncılarından son darbeyi yiyecekti.

Helenistik ve gnostik aşından sonra İran artık dünyada bir cennet yaratmak isteyen ve bu cismanî dünyaya hâkimiyeti merkeze alan yasacı Zerdüştlük gibi dinlerin dünyevî talepleriyle teskin olmayacaktı. Nitekim Mani öldürüldü, ibretlik olsun diye kafatası başkente asıldı ve takipçileri acımasızca yok edildi. Yine Mani'nin ardılı olan Mazdek ve takipçileri bir yemek ziyafetine davet edilerek suikasta ve ihanete uğradı, toplu bir katliamdan geçirildi ama Mani ve Mazdek'le kasıp kavru lan İran bir kere gnostik bir aşu geçirmişti ve asla bu bâtnî yöneliminden vazgeçmeyecekti. Hatta İslam sonrası dönemde bile bu bâtnî yönelim cübbe değiştirmesine rağmen İsmailîler, Karmafililer ve Kalenderiler gibi fırkalarla İbn Mukaffa, Babek Hurrâmdin, Hallac-ı Mansur, Ahmet Gazali, Aynulkudat Hemedâni ve Yahya Sühreverdî gibi karakterler üzerinden dinin zahirî boyutuyla teskin olmayan aşılânmış İranî ruhu canlı tutmaya devam edecek ve günümüze kadar Cibâl bölgesinde Ehl-i Hak ve Yezidîlik gibi fırkalarla varlığını sürdürecekti.

Ne var ki Mazdek, Mani kadar şanslı değildi. Çünkü Mazdek ve takipçilerinden geride kalan tek bir yazma parçasına maalesef sahip değiliz. Bütün katliamlara rağmen Mani ve takipçileri İran'ın dışında sürgün muhâcir cemaatler halinde kenetlenebildiler, bir dönem devlet imkânlarına ulaştılar ve her bir Maniheist aynı zamanda mahir bir hattat ve ressam olduğu için yer altına gömdükleri yazmalarıyla günümüze kadar kendi dillerinden kendilerini anlatacak vesikalar miras bıraktılar. Ancak Mazdek ve takipçileri büyük bir yemek partisine davet edildikleri ve gelmeyenlerin de isimleri Mazdek'ten dostane bir yöntemle yazılı olarak alındıktan sonra hain bir suikastla eş zamanlı yok edildikleri için geride hiçbir eser bırakamadılar. Makalenin dayandığı bilgiler maalesef daha çok düşmanlarının onların aleyhinde kaleme aldıkları eserler ve bereket versin ki çok az sayıda İslâm Tarihçisinin rivayetleri ve müsteşriklerin araştırmaları sonucunda elde edilmiş veriler ve çikarsamalarıdır.

Sâsânî devletinin Ak Hunların saldırılarına maruz kaldığı, uzun süreli kıtlıkların baş gösterdiği, din adamı sınıfının dini istismar ederek insanları sömürmeye yeltendiği, toplumsal sınıflar arasında sınıfsal uçurumların gün yüzüne çıktığı buhranlı bir dönemde eşitlik ve adalet sloganlarıyla ortaya çıkan Mazdek, sefalet içerisinde olan halk tarafından bir kurtarıcı gibi karşılandı. Büyük olasılıkla fazla mal istiflemiş ve çok eşli bir aile hayatını benimsememiş zengin aristokrasi sınıfına karşı mal ve eş paylaşımına davet eden Mazdek'in bu masum daveti, karşıtları tarafından mal ve kadın ortaklığı propagandasına dönüştürülerek şeytanlaştırılmak istendi. Nitekim Şehristânî'nin büyük oranda insafla aktardığı bilgilere göre, insanlara riyazeti hatta nefsi öldürmeyi öneren, metafizik âleme ve Allah'a inanan, ahlakı ve erdemî öğütleyen hatta et yemeyi bile doğru görmeyen bir

şahsiyet olarak Mazdek'in, sūfîyâne bir yaşamı ya da nebevî bir sireti izlediği anlaşılmaktadır. Zühdü öneren böyle bir kişinin kadını ortak bir mal olarak savunup ahlaksızlığı yaygınlaştırmaya çalışmış olması yaman bir çelişki olarak fark edilebilmektedir. O halde kendisi ve takipçilerinin toplu bir şekilde acımasızca katledildiği ve dolayısıyla kendilerinden herhangi bir yazılı eserin geride kalmadığı anlaşılan Mazdekistleri tarafsız bir şekilde ele almak dinler tarihi araştırmacılarını bekleyen önemli bir sınav olarak kalmaya devam edecektir.

1. Mazdekizm Araştırmalarının Temel Kaynakları

Neredeyse bütün gnostik ve bâtnî gruplar genel olarak ana dinî gelenekler tarafından tehlikeli görülüp ortadan kaldırıldıkları ve özellikle onlara ait yazılı eserler yok edildikleri için bu gruplara ait yazılı eserler günümüze kadar ulaşmamıştır. Eğer böyle gruplar el yazmalarını yerin altına gömmüş ve asırlar sonra tesadüfen bulunmuşlarsa onlara dair objektif bilgilere ulaşılmış, aksi takdirde genellikle zamanın muktedirleri tarafından şeytanlaştırılarak aktarılan bilgilerle tanınmaya mahkûm edilmişlerdir. Bu kaderi yaşamış gruplardan ikisi Maniheizm ve Mazdekizm'dir. Maniheistlere ait yazılar yüzlerce yıl sonra bulunup haklarında bilgiler gittikçe düzeltilirken maalesef Mazdekistler onlar kadar şanslı olmamış ve şu ana kadar onlar tarafından yazılı herhangi bir esere ulaşılmamıştır. Bu yüzden bizzat Mazdekizm'e ait elimizde herhangi bir yazının olmadığını en başından itiraf etmeliyiz.

İslam öncesi İran tarihini özellikle Sâsânîler dönemini (222-651) incelemek isteyen her araştırmacının temel referans kaynağı, Sâsânî devletinin yıllıkları olarak kayıt altına alınmış yarı resmi bir kaynak olan *Hudaynâme*'dir. Sâsânîler döneminde meydana gelen olayların genellikle hükümdarların, soyluların ve Zerdüşti din adamlarının gözüyle ele alındığı *Hudaynâme*'nin ilk Arapça çevirisi İbn Mukaffa tarafından yapılmıştır.(Christensen, 1374, s. 25) Çok az örnek dışında İslam Tarihçileri'nin geneli Mazdekizm'in de aralarında bulunduğu Sâsânî dönemi olaylarını iktidarın ve galiplerin bakış açısına göre yazılmış taraflı bilgilerin kaynağı olan *Hudaynâme*'ye dayandırmışlardır.(Yarshater, 1983, s. 3/993)

Sâsânî dönemi olaylarını ve bu bağlamda Mazdek hareketini ele alan İslam Tariçileri ve eseleri arasında; İbn Kuteybe ed-Dîneverî'nin *El-Ma'ârif*'i, Ebû Hanîfe Ahmed Dîneverî'nin *el-Ahbârü't-tvâî*'i, İbn Vâzih el-Ya'kûbî'nin *Târih*'i, Taberî *Târih*'i ve Bel'amî'nin ona yaptığı şerh, Mutahhar bin Tâhir el-Makdisî'nin *Bed' ve't-Târih*'i, Hamza b. el-Hasen el-İsfahânî'nin *Târihu Sinî Mülûki'l-Arz ve'l-Enbiyâ* "sı, Mes'udî'nin *Mürücü'z-Zehab*'i, İbn Miskeveyh'in *Tecâribü'l-Ümem*'i, Ebu Reyhân el-Bîrûnî'nin *el-Âsârü'l-Bâkiye*'si, Hârizmî'nin *Mefâtihu'l-'Ulûm*'u, Firdevsî'nin *Şâhnâme*'si, Hâce Nizâmülmülk'ün *Siyâsetnâme*'si, İbnü'l-Belhî'nin *Fârsnâme*'si, Yazarı bilinmeyen *Mucmel'ut-Tevarih ve'l-Kısas* ve Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-Nihal*'i sayılabilir. Mazdekizm'i ele alan bu İslam Tariçilerinin eserlerine, miladi 14. yüzyılın sonlarında yazılan ve son zamanlarda ele geçirilen Muhammed bin Muhammed bin Mahmûd'un *Hatib'in Fustât el-Adâle-i fi Kavâid es-Sultane* adlı el yazma eseri de eklenebilir. Öyle görünüyor ki, İslam Tariçileri çoğunlukla iktidarın gözüyle kaleme alınan *Hudaynâme*'den yararlandıkları için subjektif ve dolayısıyla Mazdek'in aleyhindeki bilgileri aktarmak zorunda kalmışlardır.

İslam sonrası kaleme alınmış eserlerden, *el-Maarif*'te yer alan rivayet, *Taberî Tarihi*'nde geçen iki çelişkili rivayet, *el-Milel ve'n-Nihal*'de yapılan açıklama ve Firdevsî'nin *Şâhnâmesi*'nde şiirsel olarak anlatılan Mazdek hikâyesi dışında nerdeyse bütün

aktarımlar Mazdek'in aleyhinde ve birbirine oldukça benzemektedir.(Christensen & Tefezzuli, 1364, s. 31; Hal'atbari & Mahverz, 1379, ss. 108-109)

Mazdekizm'i ele alan *Hudaynâme* ve genel olarak bu kaynağı esas almış İslam Tarihçilerinin yanı sıra, Miladi dokuzuncu ve onuncu yüzyılda kaleme alınmış *Behmen Yešt*, *Bundahišn* ve *Dinkerd* isimli Pehlevîce kaynaklar da Mazdekizm'i ele almış ancak hem verdikleri bilgiler oldukça kısa hem de Zerdüşti din adamlarının gözüyle el alındığı için yine Mazdekizm'in aleyhinde ve bu yüzden subjektif bilgiler içerirler.(Hal'atbari & Mahverz, 1379, s. 109; Yarshater, 2005, s. 3/8)

Pehlevîce ve Arapça kaynaklar dışında Mazdekizm ve dolayısıyla o dönemin Sâsânî hükümdarı Kubâd dönemi ile ilgili bize ulaşan detaylı bir Süryanice kaynak, miladi altıncı yüzyılın başında yazılmış olan Mar Yeşua (Joshua the Stylite)'in yıllığı olan *Yeşu' Stun - Neşin'*dir. Greko-Romen kaynaklardan ise Mazdekizm'i ve Kubâd dönemini ele alan diğer bir kapsamlı kaynak, o dönemin Bizans komutanı olan Belisarius'un danışmanı olan ve Bizanslıların Kubâd ile yaptıkları savaşa iştirak etmiş olduğu anlaşılan Prokopius'un kaleme aldığı *İran-Roma Savaşları Tarihi* (De Bello Persico) isimli eserdir. Yine altıncı yüzyılın ilk yarısında Bizanslı yazar Malalas'ın daha çok İran'daki Maniheistlerin faaliyetleri hakkında yazdığı yazılar, Mazdekizm'in arka planına ışık tutan niteliktedir. 532-582 yılları arasında yaşadığı düşünülen Myrina'lı bir avukat olan Agathias'ın Sâsânî Şâhlığı'nın arşiv belgelerine dayalı raporları da Kubâd ve Mazdek dönemine yakınlığı açısından oldukça önemli bir diğer tarihsel kaynak sayılır.(Hal'atbari & Mahverz, 1379, s. 110; Rebiî & Fulâdpûr, 1371, ss. 37-79)

Antik tarihsel kaynaklar dışında, modern dönemde müsteşrikler tarafından da, yukarıda sayılan tarihsel kaynaklara dayalı hatırı sayılır araştırma ve incelemeler yapılmıştır. Bu eserlerden; Alman müsteşrik Theodor Nöldeke'nin Tarih-i Taberî'nin Sâsânî dönemi bölümü üzerine yazdığı *Tarih-i İraniha ve Arabha der Zaman-i Sâsânîyan* isimliyle Farsçaya çevrilmiş kitabı, Danimarkalı müsteşrik Arthur Kristensen'in *Târîh-i İran der Zamân-ı Sâsânîyân ve Saltanat-i Kubâd ve Zuhur-i Mazdek* isimliyle Farsçaya çevrilmiş iki kitabı, Çekli oryantalist Otakar Klima'nın *Târîh-i Conbiş-i Mazdekîyân* isimliyle Farsçaya çevrilmiş kitabı ve Rusyalı Nina Viktorovna Pigulevskaia'nın marksist bir bakış açısı ve ekonomi temelli kaleme aldığı *Şehirha-yi İran der Ruzgar-i Partîyân ve Sâsânîyân* isimliyle Farsçaya tercüme edilmiş kitabı Mazdekizm ile ilgili yapılacak araştırmalar için önemli kaynaklar sayılır. (Hal'atbari & Mahverz, 1379, s. 111)

2. Mazdek'in Hayatı

Mazdek'in doğum tarihi ve doğum yeri konusunda tarihçiler arasında bir ittifak bulunmamaktadır. Bazı tarihçiler, Mazdek'in İran'ın Fars şehrinin güneydoğusunda yer alan Pesa (Fesa) yerleşim biriminde doğduğunu ileri sürer. (Makdisî, t.y., s. 3/167) Kristensen ise bu yerleşim biriminin Zerdüş Hurkan isimli bir başka dinî hareket liderinin doğum yeri olduğunu belirtir. (Christensen, 1374, ss. 107-108) Başka bir rivayete göre ise Mazdek Fars şehrinin İstahr yerleşim biriminde dünyaya gelir. (ed-Dineveri, 1960, s. 69; Mirhand, 1338, s. 1/774) Yine Birunî Mazdek'in doğum yerini, Horasan'da bulunan Nesa olarak aktarır. (el-Birunî, 1428, s. 209) Ancak Otakar Klima bu görüşü reddederek Nesa'nın Pesa veya Fesa'nın bozulmuş hali olduğunu belirtir. (Klima, 1359, s. 180) Başka bir kaynakta ise Mazdek'in doğum yeri olarak Niriz gösterilir. (Hasenî, 1361, s. 18) Bu rivayetler arasından Taberî'nin Mazriya ya da Madriya veya Mazariya olarak zikrettiği yerleşim birimini Mazdek'in doğum yeri olarak tanıtmaması (et-Taberî, 1968, s.

2/99) ve Kristensen'in de bu görüşü teyit ederek günümüz Dicle nehrinin doğu sahilinde yer alan ve Bağdat'ın 160 km güneydoğusunda bulunan Kutu'l-İmare olarak Mazriya'yı göstermesi (Christensen, 1374, s. 108, 1388, s. 364) Mazdek'in doğum yeri için onu en iyi aday haline getirmektedir. Nitekim bu yerleşim yeri Miladi dokuzuncu yüzyıla kadar da seçkin insanların doğum yeri olduğu için mümbit bir mıntıka olarak bilinirdi. (Christensen, 1374, s. 108) Diğer bazı tarihçiler Mazdek'in doğum yeri olarak Harezmi gösterir. (Klima, 1359, ss. 182-184) Nitekim Belami, Mazdek'i Horasan'ın Nesa yerleşim birimine mensup olarak aktarır. (Bel'amî, 1958, s. 2/967) Ancak Mazdek'in Harezmi veya Nişabur bölgesinde doğmuş olması uzak bir ihtimal olarak görülmektedir. (Şems, 1390, ss. 37-38)

Mazdek'in doğum tarihi ve ortaya çıktığı zaman da dakik olarak bilinmemektedir. İslam tarihçileri de Mazdek'in doğumu ve ortaya çıktığı tarih hakkında farklı bilgiler vermektedirler. Bazı tarihçiler Mazdek'in ortaya çıkışını, Kubâd'ın ilk kez iktidara geldiği 488-496 yılları arasında gösterirken diğer tarihçiler Kubâd'ın ikinci defa iktidara geldiği 499 yılından sonrasını göstermektedirler. Nitekim Klima, Mazdek'in öğretilerini yaymaya başladığı tarihin, Kubâd'ın ilk iktidarının üzerinden on yıl geçtikten sonra olduğu ve bunun da 497-498 yıllarına tekabül ettiğini söyler. (Klima, 1359, s. 168, 1371, ss. 153-154) Mansur Şeki de Mazdek'in ortaya çıkışını Kubâd'ın ilk iktidar dönemine gelen 488-498 yılları arasında olduğunu belirtir ve bu dönemde Mazdek öğretilerinin Kubâd tarafından benimsendiği ve Kubâd'ın bizzat kendisinin de onun dinini benimsediğini ekler. (Şeki, 1372, s. 46) Kristensen'in ifadelerinden de, Mazdek'in Sâsânî hükümdarı Kubâd'ın ilk iktidarı döneminde ortaya çıktığı anlaşılabilir. (Christensen, 1388, s. 451)

Mazdek'in ismi hakkında da çok fazla alternatif kelime ileri sürülmüştür. Bunlardan Mozdek, Mazdek, Mazdak, Mazdik, Mezdik, Mezdig, Mojdek, Majdek, Majdak, Musaddik, Mordek, Mordak, Morzik, Morvak, Morval isimleri göze çarpar. Kristensen, Mazdek ve onun babası olan Bamdad ismini İranlı ve Farsça kökenli olarak görür. Klima ise Mazdek ismine daha fazla vurgular yapar ve bu ismin gerçek bir isim mi yoksa dinî bir lakap mı olduğunu tartışmaya açar. Ona göre Mazdek ismi tıpkı Budizm'deki Buda ve Hıristiyanlıktaki Mesih gibi Mazdek dini arasında bir fonksiyona sahip olabileceği hatta uzun bir ismin kısaltılmış bir lakabı ya da bu dine mensup kimselerin ortak ismi bile olabileceğini ileri sürer. (Klima, 1359, s. 181, 1371, s. 93) Yine Klima'ya göre Mazdek, düşmanları tarafından küçük düşürücü bir lakap olarak kullanılmış bir kelime bile olabilir. (Klima, 1359, ss. 193-194)

Mazdek, Sâsânî hükümdarı Kubâd döneminde ortaya çıktığı ve dinî öğretilerini yaymaya başladığı konusunda ortak bir kanaat oluşmuştur. Kubâd'ın da kendi çıkarlarını korumak ve iktidarını pekiştirmek için dönemsel bir kısa süreli politika olarak Mazdek'in dinine girdiği aktarılır. Ancak Kubâd'ın iktidardan azledilmesi ve bir müddet sonra yeniden iktidara gelmesinin ardından Mazdek dinine önceki iktidar dönemindeki ilgiyi göstermediği ifade edilir. 519 yılında Kubâd'ın yerine geçecek hükümdarın belirlenmesi meselesi ortaya çıktığında Mazdek din mensupları, Mazdek dinini benimsemiş olan Kubâd'ın büyük oğlunun babasının yerine geçmesini isterken Zerdüşfi din adamları olan mubedler, Kubâd'ın yaşça üçüncü oğlu olan Hüsrev Enuşirvan'da ısrar ederler. (ed-Dineveri, 1960, s. 70) Zerdüşfîler ve Mazdekistler arasında alevlenen bu ihtilaf ve bu ihtilaf sırasında Kubâd'ın Mazdek din mensuplarını gözden çıkarması, onların ciddi bir katliamdan geçirilmelerine zemin hazırlar.

Miladi 528 veya 529 yılında Kubâd'ın, Zerdüşti din adamları ile Enderzger arasında bir münazara yapılması için talimat verdiği aktarılır. Enderzger muhtemelen Mazdekistlerin ruhanî lideri olan Mazdek'in olduğu anlaşılmaktadır. Bu münazarayı düzenleyen kişi her ne kadar Kubâd'ın oğlu Hüsrev olmuş olsa da, arka planda bizzat Kubâd'ın bu münazarayı planladığı sezilmektedir. Hüsrev Mazdek ve takipçilerini ortadan kaldırmak amacıyla, bu münazarayı bahane kılarak Mazdek dinine mensup ağabeyi Kavus'un da aralarında bulunduğu çok sayıda Mazdek takipçisini bu münazaraya davet eder. Münazaranın karşı kanadında ise çok sayıda Zerdüşti din adamı olan ileri gelen mubedler hatta Mazdekizm'in heretikliği hakkında Zerdüştilerle aynı düşünceye sahip olan Hristiyan piskoposlar da yer alır. (Şems, 1390, ss. 37-38)

Firdevsi'nin de Şahname'de işaret ettiği gibi, münazarada Mazdek'e, kadınların, malların ve mirasın ortaklığı hakkında sorular sorulur, Mazdek bu soruları cevaplayamaz ve bunun üzerine Kubâd tarafından Mazdek ve takipçilerinin ortadan kaldırılması görevi oğlu Hüsrev'e bırakılır. Böylece başta Mazdek olmak üzere Mazdekistlerin Zerdüşti din adamlarının fetva ve tahrıklarıyla Hüsrev tarafından katledildikleri aktarılır. Bu katliamın nasıl gerçekleştirildiği hakkında yapılan iki rivayete göre ya kafa üstü bir bağa gömülür ya da kılıçtan geçirilirler. Ancak Hüsrev'in Mazdekistleri takip etmek için verdiği ayrı bir emirden, bütün Mazdek takipçilerinin bu katliamda yok edilmedikleri ve onlardan bazılarının kaçıp kurtulabildikleri anlaşılmaktadır. Nitekim bu katliamdan kurtulan Mazdekistlerin yedinci hatta sekizinci yüzyıla kadar kimliklerini saklayarak yaşamak zorunda kaldıkları rivayet edilir. Bir diğer rivayete göre, bir oyun gösterisi sırasında Hüsrev'in bir balta ile Mazdek'in başını gövdesinden ayırır. Sonrasında ise emrindeki askerler Mazdek takipçilerine saldırır ve tamamını katlederken diğer şehirlerde de eş zamanlı olarak katliam gerçekleşir. Bu kanlı bastırmadan sonra Mazdek takipçilerinin mallarına el konulduğu ve onlara dair her şeyin dağıtıldığı ifade edilir. (İbn Belhi, 1384, s. 91; Christensen, 1374, s. 91) Mazdek hareketinin bastırılırken kaç kişinin öldürüldüğü kesin olarak bilinmemekle birlikte İslam Tarihçilerinin yazdıkları rakamların mübalağalı olduğu fark edilmektedir. (İbn Belhi, 1384, s. 90; Nizamülmülk, 1357, s. 228)

3. Mazdek Hareketi

Mazdek hareketi ve öğretilerinin bizzat Mazdek isimli tarihsel bir karakter tarafından mı yoksa başka bir kurucu tarafından mı başlatıldığı ve Mazdek'in söz konusu hareketin yalnızca sembol bir ismi mi olduğu konusunda da alan araştırmaları tarafından sürdürülen bir tartışma vardır. Nitekim Malalas'ın aktardığına göre, Roma İmparatoru Diyuklisin döneminde (284-350), Bundus isimli bir Mani takipçisi, Doğu Roma'nın hâkim olduğu bir bölgede ortaya çıkarak Maniheizm'in kabul edilen inançlarının dışına çıkarak bazı yeni yorumlar getirir. Bu bağlamda, Bundus'un, Yezdan'ın (Tanrı'nın) Ehrimen (şeytan) ile savaştığı ve onu yendiğini ve bu yüzden fatihlerin ya da galiplerin saygın kabul edilmeleri gerektiğini ileri sürer. Bundus daha sora İran'a gelir, öğretilerini yaymaya başlar ve zamanla bu öğretiler "Doğruların Dini" anlamına gelen "Dorost Dinan" akımı olarak tanınmaya başlar. Yine Malalas, bu dönemde iktidarda bulunan Sâsânî hükümdarını da *Doğruların Dini'ne mensup Kubâd* anlamına gelen *Kubâd-i Dorost Din* olarak tanıtır. Kristensen de Malalas'ın bu önerisini destekler ve Mazdekizm'in esasen Bandus'un yaymaya çalıştığı *Dorost Din* tarikatı olduğunu ileri sürer. (Christensen, 1374, s. 105; Zerinkub, 1362, ss. 180-181)

Eski bir Maniheist olarak bilinen Bundus'un Doğu Roma topraklarında yeni dini düşüncelerle ortaya çıkması ve bu düşüncelerini yaymak için İran'ı seçmiş olması doğru bir bilgi ise, onun İran asıllı olduğu söylenebilir. Nitekim Kristensen de Bundus kelimesinin aslında mülayim, layık, sabırlı, dengeli, övülmüş ve cömert olarak tercüme edilebilecek bir Pehlevce kelime olan *bendeg veya bendig* kelimesinden türetilmiş olduğunu ifade eder. Yine Kristensen'e göre Bundus ile o dönemlerde yeni düşüncelerle İran topraklarında ortaya çıkan Zerdüş Hurkan'nın iki farklı karakter değil, aynı kişidir. Yeni düşüncelerle ortaya çıkan bu dini aslında bir tür Manaheizm'in yeni bir yorumu olarak gören Kristensen, Mazdek'ten iki asır önce Doğu Roma'daki Pesa yerleşim biriminde ortaya çıkan Zerdüş Hurkan veya Bundus'un Mazdek dininin öncüleri olduğunu belirtir. Nitekim Kristensen göre, Zerdüş Hurkan veya Bundus'un bir teorisyen, Mazdek'in ise bir eylem adamı olduğunu söyleyerek bu düşüncelerin alt tabakadaki insanlar arasında yayılmasını sağlayan Mazdek olmasından dolayı bu düşüncelerin artık Mazdek dini olarak tanınır hale geldiğini ve bu dinin kurucusunun Mazdek olarak bilinmesini sağladığını belirtir. Hatta Mazdek ve Mazdekizm öncüsü olarak ileri sürülen Bundus veya Zerdüş Hurkan arasındaki bu selef-halef ilişkisinden dolayı bazı kaynaklarda Büyük Mazdek ve Küçük Mazdek şeklinde iki ayrı Mazdek ile karşılaşıldığına (İbn Nedim, 1997, s. 416) da dikkat çeker. Kristensen'in dışında Doğru Romalı yazarlardan Malalas, Teofans ve Mar Yeşua (Joshua the Stylite) de Mazdek takipçilerini Mani taraftarları olarak tanıtır. (Christensen, 1374, ss. 105-107; Yarshater, 2005, s. 3/995)

Klima ise Mazdekiler ile Dorost Dinleri aynı dini grup olarak kabul etmesine rağmen, Bundus ile Zerdüş Hurkan'ı aynı tarihsel karakter olarak görmez. Kilma, Bundus'un muhtemelen Miladi 300'lü yıllarda Maniheizm'in bir tür yeni yorumcusu olarak İran'da öğretilerini yaymış bir dinî lider olmasına karşın, Zerdüş Hurkan'ın Miladi beşinci yüzyılın ortalarında ortaya çıkmış ve taraftar bulmaya başlamış bir farklı dinsel şahsiyet olabileceği ve Mazdek'in de Zerdüş Hurkan'ın öne çıkan takipçilerinden biri olabileceğini ifade eder. Bu düşüncesini temellendirmeye çalışan Klima, Sâsânî hükümdarı II. Hüzmüzd döneminde (303-310) Bundus aracılığıyla yayılmaya başlayan heretik Manihesit düşüncelerin sıkı takibata tabi tutulduğuna dikkat çeker. (Klima, 1359, ss. 178-179)

Mansur Şeki ise aslında müsteşriklerin Malalas gibi yazarları esas alarak Mazdekizm'i Maniheizm'in bir fırkası gibi görmelerinin temel sebebinin, Pehlevce metinlerin içeriğini bilmemeleri olduğunu belirtir. Şeki'ye göre, Dorost Dinî akımı, Zerdüş Hurkan tarafından Zerdüştilik içerisinde oluşturulan heretik bir dini düşüncedir. Çünkü Dorost Dinî Pehlevce'de *adalet ve eşitlik dini* anlamına gelmektedir. Nitekim İbn Belhi bu akımı, Adalet dini (İbn Belhi, 1384, s. 84) ve İbn Miskevayh ise onu Adaletli din olarak anmıştır. (Razi, 2003, s. 124) Dorost Dinî hareketine bağlı olanların Mazdek'in rehberliğinde isyan etmeye başladıkları ve onların bastırılmalarının ardından bu hareketin artık Mazdek hareketi olarak anılmaya başladığı ve bunun sonucu olarak Dorost Dinî akımı, mezhebi, tarikatı veya hareketinin unutulmaya başladığı anlaşılmaktadır. Ancak Mazdek her ne kadar Dorost Dinî grubunun içerisinde ortaya çıkmış ve bu gruba mensup biri olarak kabul edilmiş olsa bile, Mazdek eyleme dayalı yeni bir yol veya metodun başlatıcısı olduğundan dolayı, bu yeni hareketin kendisine nispet edilmesi ve artık tarihte Mazdekizm olarak kabul görmesini de beraberinde getirmiş olabilir. (Şeki, 1372, s. 33)

Mazdek'in takipçilerine dair de müsteşrikler arasında bir görüş ayrılığı dikkat çeker. Rus yazarlar, Mazdek'in taraftarlarını daha çok toplumun alt sınıfına mensup kimseler ve çiftçileri görmeye meylederler. Sâsânî Medeniyet Tarihi yazarı, Mazdek hareketini Ortaçağın başlarında yakın doğuda şehirdeki sefillerin ve çiftçilerin bir isyanı olarak yorumlar. (Lukunin, 1365, s. 12) İslam sonrası dönemlerde Mazdek takipçilerinin bu Rus yazarların düşüncelerine benzer bir şekilde alt sınıf isyanı olarak tanıtılmış olması kayda değerdir. Nitekim Taberi onları alt tabaka, sefil ve avam olarak tanıtırken, Sealibi onları fakirler, yoksullar ve yığınlar olarak anar. (et-Taberî, 1968, s. 2/92; Seâlibî, 1363, s. 386)

4. Mazdek Hareketinin Ortaya Çıkmasının Sebepleri

Mazdek hareketinin doğuşuna zemin hazırlayan pek çok nedene işaret edilebilir. Bu dinin yayılması ve popüler hale gelmesinin temel sebepleri olarak; Sâsânîler dönemindeki siyasi istikrarsızlık, Doğu İran'dan başlayan Ak Hunların akımları ve baskınları, Ak Hunlara verilmek zorunda kalan ağır vergilerle kötüleşen siyasi, ekonomik ve sosyal koşullar, din adamları, askerler ve çiftçiler gibi toplumsal katmanlar arasındaki sosyal ve ekonomik eşitsizlik ve uçurumlar, (Zerinkub, 1362, s. 1/180) Zerdüşti din adamlarının bağınazlığı, tutuculuğu ve dinsel istismarları sayılabilir. (Azeri vd., t.y., s. 8; Kızıl, 2021, s. 760,763) Nitekim Klima'nın da dile getirdiği gibi, Mazdek isyanını başlatan asıl etmenler; Sâsânî yönetiminin katı yönetimi, yöneticilerin buyurgan ve merhametsiz yönetim anlayışı, tarımsal faaliyetlerin azalması ve çiftçilerin zayıf düşmesi, kraliyet iktidar sisteminin gittikçe artan baskısı, soyluların mülkiyet alanlarının genişlemesi, ağır vergi politikası, Zerdüşti din adamları sınıfının sınırsız ve çoğunlukla halk üzerinde baskıya dönüşen gücü sayılabilir. Klima'ya göre, bütün bu koşullar göz önüne alındığında Mazdek hareketinin bir dinî hareket değil bir sosyal hareket olduğu sonucu çıkarılabilir. Ancak Klima, Mazdek hareketinin dinî bir hareket olarak görülmesinin sebebini, o dönemde her türlü hareketin dine dayanmak zorunda olmasına ve bu yüzden halk kitlelerini harekete geçiren en önemli faktörün din olduğuna dayandırır. (Klima, 1371, ss. 329-330; Kazimi, 1383) Mazdek hareketi, çiftçilerin önceki gelenekleri ve yöntemlerini canlandırmak ve halk kitleleri için adalet ve eşitliği getirmek gibi köklü bir reform yapmaya girişir. (Kazimi, 1383; Klima, 1359, s. 332)

Bazı araştırmacılar, Mazdek öğretilerini ve düşüncelerini salt bir sosyalist veya komünist hareketle sınırlandırıp onu Doğu'da ortaya çıkan ilk sosyalist ve komünist hareket olarak tanıtmaya gayret eder ancak Gnoli'ye göre, Mazdek hareketini salt bir sosyal hareket olarak nitelendirmek sübjektif bir yorum olacaktır. Mazdek mektebi ile Sosyalist düşünceler arasında bazı benzerlikler bulunsa bile, Mazdek'in öğretilerinin dine dayalı olduğu ve bu öğretilerin temelinde özellikle züht ve riyazet gibi dini öğretilerin yer aldığı görülecektir. (Zerinkub, 1362, s. 178; Kazimi, 1383, s. 2)

5. Mazdek'in Öğretileri

İran'da ortaya çıkmış İslam'ın dahi müstesna olmadığı bütün dinler, mezhepler ve düşünce ekolleri, mutlaka İran'ın köklü mirasının çok fazla değişmeyen müşterek düşünce kodlarını taşır. İranî düşünce kodlarının omurgası niteliğindeki Zerdüştlük, çoklu bir müzik orkestrası olarak betimlenebilecek İranî düşünceler kombinasyonunun en derinden gelen ve en kalın müzik aletinin sesini çıkaracak bir zahiri otoriteye sahip olsa da, bu miras üzerine kurulu olan Maniheizm'in de gnostik veya irfanî edebiyatıyla bu orkestranın en dokunaklı ince müzik aletinin sesini çıkaran bâtnî bir etkiye sahip

olduğu söylenebilir. İran'ın yasacı, zahiri ve folklorik boyutunu oluşturan ve geniş halk kitlelerine özellikle kırsala hitap eden düşünce kodlarının mümessili olan Zerdüştilik ile İran'ın gnostik, irfanî ve bâtnî boyutunu oluşturan ve daha çok entelektüel ve şehirli insanlara hitap eden Maniheizm gibi iki güçlü gelenekten sonra ortaya çıkan Mazdekizm'in bu iki düşünce kodlarına bigâne kalmış olması düşünülemez. Bu iki güçlü dinî geleneğin ardından ortaya çıkan Mazdekizm'i özgün ve müstakil bir dinî hareket haline getiren farklı düşünceleri var olsa da Mazdek öğretilerinin kendisinden önceki bu iki etkili dinî gelenekle mukayeseli ele alınmasını zorunlu kılar.

İranın zahiri-yasacı ana dinî geleneği Zerdüştilik ile bâtnî-gnostik geleneğini oluşturan Maniheizm'in öğretilerinin yanı sıra, Mazdek'in kendisinden önce ortaya çıkmış ve bu önceki iki dinî gelenekten beslenmiş Bundus ve Zerdüş Hurkan'dan da etkilendiğine dikkat çekilir. Bu iki dinsel şahsiyetin dışında Mazdek'in, Platon, Plutin, Markiyyun ve İbn Deysan gibi gnostik kimselerin fikirlerinden ve Helenizm'in düşünce kodlarından da beslenmiş olabileceği belirtilir. (Nakavi, 1352, s. 57)

Mazdek dini, yaradılışın başlangıcından beri iki müstakil ilke olan *nur* ve *karanlım* varlığına inanan Zerdüştilik ve Maniheizm gibi düalisttir. İranî düşüncenin ana kodlarından biri olan düalizimde Mazdekizm'in Zerdüştilikten ziyade Maniheizm'e benzediği söylenebilir. Ancak düalizim konusunda Mazdekizm'in Maniheizm'den ayrıldığı nokta, nuranî eylemlerin ya da diğer bir ifadeyle ışıklar âleminden kaynaklı eylemlerin bilinçli bir seçimin sonucunda ortaya çıkmasıyken, karanlık âleminden kaynaklı eylemlerin rastgele ve gelişigüzel gerçekleşmesidir. Yine Mazdek'e göre nur veya ışık, bilici ve algılayıcı iken karanlık bilinçsiz ve kördür. Nitekim karanlık, belirli bir plana, seçime, bilince veya kurtuluşa dayalı değil aksine plansız, bilinçsiz ve rastgele meydana gelen bir varoluştur. (Şehristanî, 1364, s. 2/54)

Işık ile karanlık arasındaki ilk çatışmada geçici bir mağlubiyetten sonra ışığın kesin zaferi, ışığın karanlığa karşı üstünlüğünün göstergesidir. Ancak buna rağmen ışığın zaferi kapsamlı ve mükemmel bir zafer değildir. Çünkü karanlığın ilk saldırısında ışık ile karanlığın içe içe geçmesi sonucunda bir *karışım* meydana gelmiş ve iki ezeli zıt ilke olan *ışık* ve *karanlık birbirine karışmıştır*. Yaradılışın başından itibaren bu iki ilkenin birleşmesiyle oluşmuş olan bu *karışım* günümüze kadar maddî ve duysal dünyanın formu şeklinde var olmaya devam etmiştir. Mazdek de tıpkı gnostikler gibi, insan ruhunun bir iniş yarıcağıyla lahutî (metafizik) âlemden nasuti (cismanî) âleme düştüğüne, burada maddî ağırlara ve bağlara esir düştüğüne, maddenin karanlığı ve kirliliğine bulandığına, bu esaretten kurtulmak ve anavatanına yeniden kavuşmak için bu maddî ağırlardan ve bağlardan kurtulması gerektiğine inanırdı. (Nakavi, 1352, s. 42)

Kurtuluş için Mazdek'in ileri sürdüğü düşünceler de yine bu düalist karışımından çıkmak ve ruhu arındırmak üzerine bina edilmişti. Nitekim Mazdek'in önerdiği züht ve riyazetle, ruhun kurtuluşunu sağlamayı amaçladığı anlaşılmaktadır. Bu yüzden Mazdek, nefsin öldürülmesi gerektiği ve bu sayede ruhun maddeden, karanlıktan, kirlilikten kurtarılabilceğini belirttiği aktarılır. Buna göre Mazdek'in de tıpkı gnostik okullar ve Maniheist öğretiler gibi ruh ve beden düalitesinin karışık döngüsünden riyazet temrinleriyle kurtuluşu önerdiği anlaşılmaktadır. (Christensen, 1374, s. 87)

Düalizim dışında tıpkı Zerdüştilik ve Maniheizm'de olduğu gibi, Mazdekizm'de de yaradılış tarihi üç zaman şeklinde cereyan etmektedir. Yaradılış tarihinin ilk döneminde ışık ve karanlıktan müteşekkil iki ilke birbirinden ayrık ve bağımsız olarak yan yana

bulunmaktadır. Sonra karanlık ışığa saldırır ve nurla içe içe geçmekte ve birleşme ve karışım dönemi olan ikinci dönem başlamış olur. Bu karışım dönemi günümüze kadar devam etmiş ve nitekim şu anda da ışık ve karanlık ya da iyilik ve kötülük iç içe var olup her varlık iyilik ve kötülük potansiyelini bağrında taşımaktadır. Ancak bütün varlıklar içerisinde, yaradılışın ve âlemin özünün sırlarının peşine düşen insan, iyilik ilkesinin kurtulması, yaradılışın ilk saf halinin yeniden yakalanması ve iki ilkenin yekdiğerinden ayrılmasının gerçekleşmesi için yapması gerekenlerin farkında olan yegâne varlıktır. Işık ve karanlığın birbirinden ayrılacağı üçüncü dönem de gelip çatacaktır. Bu dönem geldiğinde ışık karanlıktan, iyilik kötülükten kesin ve nihaî olarak ayrılacak, mutlak bir üstünlük ve zafer elde edecektir. (Klima, 1359, ss. 206-207)

Mazdekizm'e göre, iyiliğin mutlak zafere ulaşacağı ve ışık ile karanlığın nihaî olarak birbirinden kopacağı bu ayrılık dönemi olan üçüncü dönem aynı zamanda eskatolojik bir dönem olacaktır. Buna göre Mazdekizm'in kıyametçi bir din olduğu ve Mazdek takipçilerinin ise zülüm görmüş erdemli insanların, adalet isteyen kimselerin, hakaret gören ve aşağılanan halk kitlelerinin haklarını geri alacakları ve kurtuluşa erecekleri eskatolojik bir umutla her zaman yaşadıkları söylenebilir. (Klima, 1359, ss. 206-207; Sems, 1390, s. 43)

Tıpkı düalizm konusunda olduğu gibi Mazdekizm'in Tanrı fikrine dair bilgilerin de asıl kaynağı Şehristanî'nin Dinler ve Mezhepler isimli eseridir. Müsteşriklerin bu konu ile ilgili yaptıkları kritikler ve analizler de genellikle bu kaynakta geçen bilgiler esasındadır. Bu kaynakta Tanrı hakkında belirli bir isim kullanılmamış olsa da, Mazkeizm Tanrı'sının ön plana çıkan sıfatları *İyiliğin Yöneticisi (müdebbirru'l-hayr)* ve *Büyük Zat (Zatun A'zam)*'tir. (Şehristanî, 1364, s. 2/54) Ancak İbn Belhî'nin *Farsname*'de ifade ettiği "Mazdek'in insanları Tanrı'ya ibadet etmekten vazgeçirdiği" şeklindeki bilginin ise Mazdekizm karşıtlarının uydurdukları karşı propagandaya dayalı bir rivayet olduğu tahmin edilebilmektedir. (İbn Belhî, 1384, s. 84)

Şehristanî'nin aktardığına göre, Mazdek kendi dinini su, toprak ve ateş olmak üzere üç esas veya elemente dayandırmış ve bu üç elementin bir araya gelmesiyle iyilik ve kötülük yaratıcılarının meydana geldiğini ileri sürmüştür. Mazdek'e göre, bu üç elementin karışımından meydana gelen temizlik ve saflık iyiliğin yaratıcısı ve bu karışımından meydana gelen bulanıklık ve kirlilik de kötülüğün yaratıcısıdır. (Şehristanî, 1364, s. 2/54) Otakar Klima, Mazdek'in yaradılışı üç unsura dayandırdığı bu düşüncelerini antik doğa felsefesiyle ve iki yaratıcı tanrı fikrine dayalı Zürvanizm öğretileriyle ilintili görmektedir. Nitekim Zürvanizm'de de aynı kaynaktan doğan iki zıt tanrı, her daim birbirine karşı ve zıt roller yerine getirmek üzere varlık sahnesinde yerlerini alırlar. Klima'ya göre, Mazdek de tıpkı Zürvanizm'de kaza, zaman ve mekânın sırlarla dolu Zürvan'da birleştiği gibi, yüce âlemde bütün varlıklara kaynaklık teşkil eden tek ve yegâne bir Tanrı'ya inanırdı.

Mazdekizm'deki kötücül eylemlerin bilinçsizliği ve rastgeleliği ile eskatolojik düşüncelerinin daha çok Zürvanizm'in etkisi altında geliştiği düşünülmektedir. Nitekim Mazdek'e göre, metafizik âlem ya da minuyî âlem, fiziki âlemin daha üst düzey bir modeli ve sistemini teşkil eder. Tıpkı yeryüzünde bir hükümdarın dünyayı yönetmesi ve bütün insanların onun kanunlarına boyun eğesi örneğinde olduğu gibi fizik ötesi âlemde de Büyük Zat tahta kurulmuş ve yüce âlemin bütün ruhanî varlıkları onun emri altında bulunurlar. Şehristanî'ye göre, Mazdek'in öğretilerine göre tıpkı Hüsrev'in bu dünyada

hükümdarlık tahtına oturduğu gibi Büyük Zat da yüce âlemde Kürsü'ye kurulmuştur.(Şehristanî, 1364, s. 2/54)

Mazdek, metafizik âlemdeki güçlere ve hiyerarşik varlık mertebelerine inanırdı. Mazdek'in düşüncelerinden anlaşıldığı kadarıyla, metafizik âlemdeki güçlerin, bu fiziki dünyamızdaki güçlerin, değerlerin veya varlıkların bir arketipi oldukları ya da Yüce Zat'ın tecellileri ve sıfatları oldukları anlaşılmaktadır. Yüce Zat'ın kürsüsü karşısında Mubedlerin Mubedi (Zerdüşti baş din adamı) olarak *temyiz gücü*, Hirbedlerin Hirbedi (Zerdüşti başrahip) olarak *kavrayış gücü*, İspehped (komutan) olarak *hafıza gücü* ve Ozan olarak *mutluluk gücü* olmak üzere dört güç bulunur. Bu dört gücün bir alt mertebesinde bulunan ve bu dört güç sayesinde âlemi idare eden *yedi vezir* bulunur. Bu yedi vezir; *vali, kaymakam, doğurgan, kanatlı, elçi, ferman ve çocuk* olarak adlandırılır. Bu yedi yüce makam sahibi melekûfî güç, *on iki ruhanî varlık* derisinde isimlerinin gerektirdiği bir alandan sorumlu olarak faaliyet halindedirler. Bu on iki varlık dairesi ise; *okuyucu, bahşedici, alıcı, çağırıcı, koşturucu, kaldıracı, öldürücü, vurucu, yapıcı, getirici, götürücü* olarak isimlendirilmiştir.(İsfendiyar, 1362, s. 1/119; Klima, 1359, s. 212; Şehristanî, 1364, s. 2/55)

Şehristanî'nin aktardığına göre, fiziki dünyamızda her kimde bu dört kuvvet, bu yedi vezir (yetki) ve on iki daire bir araya gelirse Rab mertebesine ulaşır ve sorumluluklardan muaf hale gelir. (Şehristanî, 1364, s. 2/55; Klima, 1359, s. 212; İsfendiyar, 1362, s. 1/119) Burada muhtemelen rab kelimesiyle kastedilen şey kişinin ilahîleşmesi (teehhül) ve tanrısal niteliklere ulaşmasıdır. Kristensen ise yedi vezirin ve on iki ruhanî varlığın yedi gezegene ve on iki burca tekabül ettiğini söyler ve tıpkı yedi gezegenin on iki burç dairesinin yörüngesinde döndükleri gibi *yedili vezir panteonun* da on iki ruhanî varlık dairesi içerisinde gezdiğine dikkat çeker. (Christensen, 1388, ss. 456-457, 1374, ss. 109-110)

Şehristanî'ye göre, Yüce âlemin hükümdarı harflerle kâinatı yönetir ve bu harflerin de toplamı *İsm-i Azam'*dir. Ona göre, iyiliğin görülen ve görülmeyen bütün güçleri harflerle ifade edilir ve bu harfleri bilmek *İsm-i Azam'*ı keşfetmeye vesile olur. İsm-i Azam'ı keşfetmek ise sorumluluklardan muaf olmak anlamına gelecektir. (Şehristanî, 1364, s. 2/55) Öte yandan her kim bu harfleri tanımaktan mahrum kalırsa ruhanî dört gücü elde etmek yerine cehalet, unutkanlık, bela ve üzüntüye maruz kalır. Mazdek takipçileri İsm-i Azam'ı *büyük sır* olarak da görmüşlerdir. (Şehristanî, 1364, s. 2/55) Ancak Klima bu tür irfanî kurgular ile Mazdek'in realist hareketi arasında doğrudan bir irtibatın bulunmadığını düşünür. Ona göre, bu tür mistik düşünceler, büyük ihtimalle ya Mazdek'ten sonra ortaya çıkmıştır veya Mazdek hareketinin avam ve havas olmak üzere iki gruba ayrılan takipçilerinden seçkin grup olan havasa ait düşüncelerdir.(Klima, 1371, s. 215)

Kaynaklarda Mazdek'e en çok sıklıkla atfedilen toplumsal öğretisi ise, insanlar arasındaki kıskançlık ve anlaşmazlık sebeplerini ortadan kaldırmak amacıyla mülkte ve kadınlarda ortaklaşa kullanım hakkı getirmek diğer bir ifadeyle mal, mülk ve kadına sahip olmada eşitlik ilkesine riayet etmektir. Mazdek, insanları mutluluktan alkoyan en önemli engelin kin ve nifak olduğunu ve kin ile nifakın da insanlar arasında eşitliğin sağlanmamasından dolayı meydana geldiğini savunurdu. Bu yüzden Mazdek, insanların eşit olarak yaratıldıklarına ve doğaları gereği mevcut eşitsizliğin ortadan kaldırılması gerektiğine inanırdı. Buradan hareket eden Mazdek, kişinin, kendisi gibi bir kişiden daha fazla mala, mülke ve kadına sahip olmasının doğru olamayacağını söylerdi. Mazdek'e göre, dünyadaki maddi varlıklardan barışçıl bir şekilde ve sosyal-ekonomik bir düzen içinde

dengeli ve eşit şekilde yararlanılması gerekirdi. Bu bağlamda Mazdek, Tanrı'nın herkese yiyecekleri eşit biçimde ve tüketilmek üzere verdiğini, fakat insanların Allah gibi eşit dağıtmadıklarını, bu yüzden zenginden malı alıp fakire vermek gerektiğini belirtirdi. Yine Mazdek'e göre arzu, öfke, intikam, tamah ve aç gözlülük gibi kötülükleri (şeytanları) yenebilmek için mallar ve kadınlar paylaşılmalıydı. Otakar Klima ve İhsan Yarşatır'a göre, Mezdekizm tek eşliliğe ve asillerle asil olmayanların evliliğini yasaklayan yasalara karşı çıkmıştır. Kubâd döneminde baş gösteren kıtlık ve savaşlar sebebiyle erkek nüfusunun azaldığı ve bu yüzen asil kadınların asil olmayanlar erkeklerle de evlenebilmelerine imkân verilmek istendiği anlaşılmaktadır. (Has, 2004, s. 523)

6. Mazdek Hareketi'nin Yok Oluş Sebepleri

Antik zamanlardan beri kadim Hindu-İran dinî düşünceleri ve büyük imparatorlukların siyasî tecrübesi üzerine kurulu olan İran devlet düzeni hiyerarşik bir toplumsal sınıf üzerine kuruluydu. (Dumizel, 1386, s. 29) Bu toplumsal hiyerarşiyle, toplumu oluşturan dinamiklerin ve sosyal tabakaların kendilerine ait alandaki sorumluklarını yerine getirebilmesi, her bir sınıfın görev alanı ve dağılımının birbirine karışmaması, böylece toplumsal-siyasi yapının organik bağlarının güçlü tutulması öngörülmüştü. (Şabani, t.y., s. 117) Siyasî arenada evrensel hedefleri olan İran devlet politikasının dayalı olduğu bu hiyerarşi, Hinduizm'deki kast sistemi gibi toplumsal sınıfların arasındaki geçişlerin mümkün olmadığı katı bir sistem değil, devletin ve toplumların siyasî idaresinin organik bağlara ve sistematik bir hiyerarşiye dayanması üzerine kurulu olup herhangi bir sınıfsal imtiyaz teşkil etmezdi ve sınıflar arası geçiş de açıktı. (Zerinkub, 1390, s. 2/27; Tabibi, 1350, s. 5) İran'ın bu kadim toplumsal hiyerarşik geleneği zamanla dinî bir karaktere ve renge büründü. (Boyce, 1391, s. 31; Nayini, 1385, s. 78) Kadim İran imparatorluk hülyasını yeniden canlandırmaya çalışan ve eski İran Akamenidî imparatorluğunun gücüne erişmeyi umut eden Sâsânî devletinin hâkimiyeti döneminde bu toplumsal sınıflar arası hiyerarşi daha belirgin hale gelmeye ve daha net çizgilerle birbirinden ayırılmaya başladı. (Minuyi, 1356, s. 57) Çünkü adil bir hükümdarın temel görevlerinden biri toplumsal katmanlar arasındaki bu organik bağları güçlü tutmak, her toplumsal katmanın kendi alanına yoğunlaşarak başka alanlara müdahale etmemesi ya da girmemesini sağlamak ve yasalarla teminat altına almaktır. (Ebulkasım Firdevsi, 1374, s. 27,378; Gimen, 1385, s. 227) Sâsânîlerin Piruz ve 1. Kubâd dönemine gelindiğinde bu toplumsal sınıflar arasındaki hiyerarşi ve organik düzen bozulmaya başladı. Bu toplumsal dinamiklerin sarsılmasının sebepleri arasında, İran düşünce kodlarıyla örtüşmeyen gnostik ve idealist düşüncelerin İran sahasında etkili hale gelmesi, İran'da baş gösteren uzun süreli kıtlıklar ve İran'ın Doğu bölgelerinden başlayan Ak Hunların saldırılarıyla iktidarın güç kaybetmesi sayılabilir. Aslında toplumsal dinamiklerin sarsılmasıyla tezahür eden bu olumsuz koşullar, toplumsal sınıflar arasındaki uçurumu ortadan kaldırmak üzere tepkisel ve radikal bir eşitlikçi hareketin ortaya çıkmasına sebep oldu. (Boyce, 1391, s. 162; Christensen, 1388, s. 316; et-Taberî, 1968, s. 2/92; Sengari & Kerbasi, 1390, s. 183)

Zerdüştiliğin modern bir yorumcusu olarak ortaya çıkan Mazdek'in ilk dönemlerinde zamanın hükümdarının da desteğiyle güçlenerek öğretilerini yaymaya başladığı görülmektedir. (Piguluskaya, 1372, s. 426) Eşitlik sloganlarıyla halk yığınlarını yanına çekmeyi başaran Mazdek'in zamanla kendi takipçilerini kontrol edemez hale geldiği ve bu halk yığınlarından müteşekkil Mazdek takipçilerinin hızla üst hiyerarşideki seçkin sınıfların malları ve mülklerini talan etmeye ve yağmalamaya girişerek bir kaos sürecini

etikleri anlaşılmaktadır. Bilinçsiz halk yığınlarından müteşekkil Mazdek takipçilerinin eşitlik adına giriştikleri bu kaotik faaliyetler, yasalara dayalı Sâsânî iktidarında ciddi bir toplumsal krizi de beraberinde getirir. Bu toplumsal buhranın yanı sıra, imara, üretime ve dünya hakimiyetine dayalı kadim İnan Zerdüşti düşünce kodlarının realist bünyesi, zühdü ve riyazeti öneren idealist ve ütopyik düşüncelere dayalı Mazdek öğretilerini kaldıramadı. İşin başında harekete destek verdiği hatta bizzat hareketin öğretilerini kabul ettiği anlaşılan Sâsânî hükümdarı 1. Kubâd, Mazdek öğretilerinin İnan ruhuna uygun bir elbise olmadığını fark ederek hareketi bastırdı. (Sengari & Kerbası, 1390, s. 183)

İdealizmi Realizmle diğer bir ifadeyle mitolojiyi tarihle veya dinî teorileri devlet politikalarıyla ve böylece ahireti dünya ile birleştiren Zerdüştlüğün aksine Mazdekizm'in, tıpkı Maniheizm'de olduğu gibi kendi öğretilerini realiteden kopuk ütopyalara dayandırması da İnan coğrafyasında tutunmasına engel olmuştur. Nitekim Mazdekizm'in ideal şehri realiteye bir itirazdı ve aslında o dönemde iktidarda bulunan Sâsânîlere karşı bir başkaldırıydı. Her ne kadar o dönemde Sâsânîlerin siyasî, askerî ve ekonomik gücü zayıfladığından dolayı Mazdek'in ütopyaları halk yığınlarının tetiklenmesine ve bu sayede çok sayıda taraftar toplamasına sebep olduysa da, İnan ruhunun realiteye ve bu dünyaya dayalı yönelimiyle, dünyayı cennete dönüştürme çabasında olan düşünce kodlarıyla bağdaşmadığı için çok geçmeden yok edilmelerine giden zemini hazırladı. (Selgi & Ahmenvend, 1397, s. 22)

Et yememek, riyazeti önermek, toplumun ileri gelenlerine karşı durmak ve eşitlik sloganlarıyla o dönemdeki Sâsânî siyasî ve toplumsal hiyerarşik düzenini sarsan öğretileriyle oldukça Maniheizm'e benzeyen Mazdekizm, bu dünyaya karşı kötümser bir tavır takınmak ve siyasî-toplumsal düzeni felç edecek bir kaosa sebep olmakla devlet düzenine alışan İnanî gelenekten koparak kendi sonunu hazırladı. Hristiyanlık aracılığıyla dinsel ve toplumsal birliğini sağlamaya çalışan Roma imparatorluğuna karşı Zerdüştlük sayesinde tek din, tek millet, tek devlet bilincini yerleştirmeye çalışan Sâsânî imparatorluğu üretimi aksatan, zühde ve riyazete yönelen ve İnan devlet geleneğinin yabancı olarak gördüğü Sami kökenli gnostik-bâtını düşünceleri sakıncalı hatta tehlikeli gören ve Mazdekizm'in İnan coğrafyasında derde deva olamayacağını anlayan devlet ve din öncüleri, tıpkı Maniheizm'i ortadan kaldırdıkları gibi hızla Mazdekizm'i de acımadan yok ettiler. (Selgi & Ahmenvend, 1397, s. 22)

Maniheizm ve Mazdekizm'in yerine Zerdüştlüğün İnan Coğrafyasında tutunması ve varlığını günümüze kadar taşımasının altında yatan sebepler dinler ve düşünceler tarihi açısından son derece kayda değerdir. Nitekim Zerdüştlük maddî dünyaya, üretime, tarıma ve hayvancılığa teşvik eden, sahip olduğu iyimser bakış açısıyla bu dünyaya ve bu dünyadaki iktidara talip olan, diğer dünyada değil bizzat bu yeryüzünde cenneti inşa etmek isteyen ve bunu gerçekleştirmek için takipçilerini üretkenliğe ve yaratıma sevk eden bir dindir. Yine Zerdüştlükte dervişlik yaşamı, züht, riyazet, matem ve yas ehrimenî/şeytanî eylemler olarak görülürken hayat, dinamizm, mutluluk ve güçlü olmak ahuraî/ilahî kabul edilir. Dünyadan el etek çekmek, dünyevî güce ve iktidara karşı menfî bir tavır takınmak, maddeyi ve maddî dünyayı kötücül güçlerin yaratımı ve eseri olarak görüp bunların yıkımına teşvik etmek, kurtuluşu bu dünyada değil ancak ölümün ardından ve beden terk edildikten sonra umut eden ve böylece bu dünyada çıkabilecek herhangi bir kurtarıcı ümidini kaybederek katı bir kötümserlik içerisinde yaşayan Maniheizm'in takipçileri dünya hâkimiyet hülyasından asla vazgeçmeyen İrani ruhu nasıl uzun süre teskin edebilirdi? (Selgi & Ahmenvend, 1397, s. 23)

Mazdek her ne kadar Maniheizm kadar katı bir kötümserlik içerisinde girmeyse de ve bunun bir sonucu olarak bizzat kendisi bozulmuş olduğuna inandığı dine yeni bir yorum getirerek eşitlik sloganıyla isyana giriştiyse de, riyazet, tezkiye, arınma, züht ve toplumsal-siyasal hiyerarşiye karşı katı tutumu gibi İran ruhuna yabancı gelen düşünceleri ve gnostik yönelimleri, yasalara ve güçlü iktidarlara talip olan İran'ın bünyesinin uzun süre tahammül edeceği öğretiler olmaktan uzaktı. Zerdüşti din adamları ve onların güdümündeki Sâsânî hükümdarları, tıpkı Maniheizm'in sonradan fark edilen tehlikesine benzer bir tehlikenin bu kez Mazdekizm'le ortaya çıktığı ve yayılmaya başladığını çok geçmeden fark ettiler, millî ve dinî birliğe dayalı İran iktidarının İranî olmayan gnostik-bâtını düşüncelerin çekim alanına girerek İranî ruhun ve varlığın yok olabileceğini öngördüler, bundan ürktüler ve son tahlilde bu her iki riskli hareketi de kanlı bir şekilde bastırmayı göze alıp Zerdüştiliği tahkim ettiler. (Selgi & Ahmenvend, 1397, s. 24)

Mazdek hareketinin acımasız bir şekilde bastırılmasının arka planındaki esas nedenler incelendiğinde tarihsel bir izlekle karşılaşılır. Bu tarihsel izlek, dinlerin orta kanadını teşkil eden Ortodoksî çizginin dışına çıkan dini yorumlar, teviller, düşünceler ve hareketlerin heretik, sapkın, zındık veya kâfir olarak etiketlenmeleri ve bu şekilde şeytanlaştırıldıktan sonra kanlarının dökülmesi meşrulaştırılarak acımasızca yok edilmeleri şeklinde kendini göstermiştir. Nitekim İslam öncesi İran'da ana dinî geleneği oluşturan Zerdüştiliğe karşı ortaya çıkan Mani ve Mazdek'in trajik bir şekilde bu izlek üzere öldürüldüklerini müşahade ediyoruz. Ama aynı izleğin İran dinler tarihinde İslam sonrasında da devam ettiği görülmektedir. Nitekim İslam'ın zahiri ana geleneğinin standart düşünce kodlarına yabancı gelen düşünceleri ve yorumlarından dolayı İbn Mukaffa'nın acımasız bir şekilde öldürülmesi ile başlayan ve Babek Hurramdin, Hallac, Aynulkudat ve Sühreverdi ile devam eden bu izlek üzerinde yeniden düşünmeyi gerektirir. (Hayderi vd., 1401, ss. 170-174)

İslam sonrası Mani ve Mazdek takipçileri; *Mazdekistler*, *Hurramiye*, *Hurramdiniye*, *Muhammara* (Kızıl giyimliler), *Mubayyiza* (Beyaz giyimliler), Azerbeycan ve Cibal'de *Cavidaniye* ve *Babekiye*, Gûrgan ve Taberistan'da *Mazyariye*, Horasan'da *Sunbadiye* ve *Ebu Müslimiye* ve Mezopotamya'da *Mukannia* isimleriyle anılan zındık dini gruplar olarak tanınmışlardır. Aynı şekilde Mazdek takipçileri olarak tanımlanan *Karmatiler*'in de defalarca zındık ve bâtını bir hareket olarak nitelendirildikleri görülmüştür. (Yarshater, 1380, s. 3/461) Bu isimlerin dışında İslam sonrası İran coğrafyasında Mani ve Mazdek takipçileri olarak kabul edilen *Kalenderiler* ve *Bâtıniler*'in de benzer şekilde İslam'ın ana geleneği tarafından zındıklıkla suçlandıkları görülmüştür. (Kedkeni, 1386, s. 67)

Sonuç

Büyük olasılıkla Mezopotamya, Mısır, Yunan, Hint ve Samî kökenli düşüncelerin mayalandığı antik Mezopotamya'nın Zagros Dağları (Cibal)'nın civar bölgelerinde şekillenen gnostik düşüncelerin İran coğrafyasında İslam öncesinde Mani ve Mazdek ile bunların takipçileri üzerinden yayıldığı, İran ana dini geleneği olan Zerdüştilik öğretileriyle ters düştüğü için acımasızca bastırılmasına rağmen kökten yok olmadığı hatta bu bâtını-gnostik düşüncelerin İslam sonrasında da cübbe veya isim değiştirerek varlığını sürdürdüğü ancak ortaya çıktığı her yerde İslam'ın ana geleneği tarafından da reddedildiği ve bastırıldığı anlaşılmaktadır. İslam sonrası dönemden günümüze kadar ortodoksî dinin bütün baskılarına rağmen İsmaililik, Tasavvuf, Yezidilik, Yarasanlılık

(Ehl-i Hak) gibi kisvelerle varlığını sürdürdüğü tahmin edilen bu bâtnî mezhep ve fırkaların bütün baskılara rağmen insanlığın manevî ve derinden gelen bir varoluş arayışı ve sancısı olarak ayakta kaldığı sezilebilmektedir. Zagros dağları veya Cibal bölgesinin bu korunaklı ve gizlenmeye elverişli bâtnî arayışları muhtemelen Miladi 100'lü yıllardan itibaren ortaya çıkmaya başlamış, Mani ile sistemli hale gelmiş, Mazdek ile harekete dönüşmüş ve yarattığı yankıdan dolayı ortodoksî dinî geleneklerin korkulu rüyası haline geldiği için her zaman bastırılmış ama asla ölmemiştir.

Peki, zındık ve heretik olarak nitelendirilen bu izlek veya geleneğin İran Zerdüştiliği ve İran-Arap İslam'ı ile sorunu neydi? Neden bu gelenek her zaman hem Zerdüştiliğin hem de İslam'ın ana geleneği tarafından tehlikeli görüldü ve yok edilmek istendi? Düşünce ve dinler tarihine ışık tutabilecek bu sorunun cevabı aslında çok karmaşık değildir: Zahiri ritüellere, ilmihale ve taharete dayalı ortodoksî dinî geleneklerin filozof, arif, sûfî, mistik ve entelektüel seçkin sınıflardan ziyade kırsal halk kitlelerinden destek almak isteyen ve bu ana dinî geleneklerin atları sırtında dünya hâkimiyetini elde etmeye çalışan iktidarlar için bu bâtnî gelenekler her daim korku ve tehlike kaynağı haline gelmişlerdir. Bu gnostik-bâtnî gelenekler üretime, tarıma, hayvancılığa, sekülerleşmeye, dünyevî iktidara, imara, maddeye ve son tahlilde her türlü devlet iktidarına muhalif bir tutum sergilemiş, riyazeti ve zühdü önererek dinlerin ana geleneklerinin talimatlarının hayata geçmesine engel teşkil etmişlerdir. Din aracılığıyla yekpare bir halk, millet veya ümmet oluşturmak suretiyle dünya hâkimiyetini arzu eden Zerdüştilik ve İslam gibi dinlerin zahiri boyutuna dayalı halk dindarlığının yüzeysel, tek tipçi ve sloganik öğretilerini yeterli gören ve aynı şekilde derin bâtnî düşüncelerin çok sesli ve çok renkli mesajlarını aykırılık, ayrılık ve fitne sebebi gören dinî iktidar veya iktidar dini, bu bâtnî fırkaların sesini bastırmayı ve onları etkisiz hale getirmeyi kendi geleceklere için vazgeçilmez bir adım olarak görmüşlerdir.

Peki bu bâtnî gelenek üzerinde bulunan din ve mezheplerin kendi yok oluşlarını bizzat hazırlayan iç dinamikleri var mıdır? Bu gelenekler yalnızca zülüm gören masum fırkalar mıdır yoksa zahirî dinin takipçilerinin gerçekten korkmaları gereken sapkın zındıklar mıdır? Bu sorunun cevabı sadece geçmişte Maniheizm ve Mazdekizm'in yok oluş sebeplerini değil aynı zamanda günümüzde bile varlığını sürdüren mistik-gnostik hareketlerin marjinal kalan kaderlerine de açıklık getirebilecektir: Doğası gereği dünyalı olan, maddî dünyayı cennete dönüştürmek isteyen, bu dünyevî programını gerçekleştirirken insanı Tanrı'nın yaveri veya halifesi olarak gören, tüm dünyada adil ve dinî bir iktidar kurmak isteyen Zerdüştilik ve İslam gibi zahiren yasacı ve dünyevî bir din, insanları dinî iktidara, dünyevî imara, maddî güce ve bedensel kuvvete davet etmeyen hatta bunun tam karşısında durarak insanları bireysel ruhanî temrinlere, dervişçe bir yaşama, zühdü ve riyazete teşvik eden dinî gelenekleri hoş karşılayamaz. Çünkü maddî dünyayı bir cehennem, bedeni bir kafes, nefsi dizginlemesi gereken serkeş bir at, kurtuluşu ölüm, maddeyi necis ve karanlık, üreme ve çoğalmayı kıyım olarak gören ve son tahlilde dünyayı matem ve yas evi görerek bu dünya için değil adeta göksel âlemler ya da ölüm sonrası hayat için çalışan bu bâtnî fırkalar, zahirî dinin ortodoksî geleneklerinin dünyevî programlarının altına dinamit yerleştirerek icra edilmelerini açık bir şekilde engellemektedirler.

O halde dinlerin ana gelenekleri, bâtnî hareketleri bastırırken haklı ve masum, bâtnî hareketler ise açıkça suçlu ve yok edilmeleri gereken tehlikeler olarak görülebilirler mi? Bu cevap, insanlığın geleceğini dinler ve düşüncelerin tarihsel tecrübelerinden istifade

ederek kurgulama yolunda önemli bir ışık yakabilir. Özü itibariyle zahir ve batın, beden ile ruh, görünen ve görünemeyen ya da fizik ile metafizik gibi iki zıt boyuttan müteşekkil düalist bir varlık olan insanın, dinin salt zahiri ritüelleriyle yetinecek mekanik bir varlık olmadığı, ölüm ve fena gibi onu bekleyen kaçınılmaz bir acı son üzerinden varoluşsal sancılar çektiği, sayısız katmanlardan oluşan psikolojik veya nefsanî ihtiyaçlarını ve sızılarını giderecek derinlikli mistik arayışlara yöneldiği ve bu yönelimin kopmak nedir bilmez bir insanî boyut olduğu hesaba katıldığında, bu bîatnî fırkaların bütün baskılara ve bunun sonucu olarak oluşan saklı ve ketum sis perdeleri arasında yaşamalarına rağmen, dünya tarihindeki gelecek varlığını garanti edecek gibi durmaktadır. Ancak dünyevî programları olan ve bu programlarını bizzat bu maddî yeryüzünde icra etmek isteyen ortodoksî dinlerin de haklı olarak yasacı-zahiri bir yönelime girmeleri ve bu amaçlarına kavuşmak için engelleri aşmaları gerekecektir. Tekâmül halinde olan insanlığın bu zahir-bîatın arasındaki çatışmaya bir süre daha devam edeceği öngörülse de tekâmüle yaklaştıkça bu mistik arayışların ve yönelimlerin insanî bir varlık sancısının dışı vurumu olarak kabul edilebileceği ve onları yok etmek yerine kabul edip onlara varlık sahasının tanınmasının, dünyada bir cennet yaratma ve Tanrı şehrinin inşa etme programlarına engel olmaktan da çıkarılabileceği umudu bir çözüm yolu gibi görülmektedir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	<p>* Bu makale, Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ancak tam metni yayımlanmayan "....." adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş hâlidir.</p> <p>* Bu çalışma ... danışmanlığında ... tarihinde sunduğumuz/tamamladığımız ... başlıklı yüksek lisans/doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.</p> <p><i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i></p> <p>*(.... Üniversitesi Rektörlüğü, Yayın Etiği Kurulu Başkanlığının xx.xx.2023 Tarih , x Nolu kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.)</p>
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	<p>* This article is the revised and developed version of the unpublished conference presentation entitled "...", orally delivered at the Symposium....</p> <p>* This article is extracted from my master thesis/doctorate dissertation entitled "...", supervised by ... (Master's Thesis/Ph.D. Dissertation, ... University, City/State, Year).</p> <p><i>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i></p> <p>* (.... University Rectorate, Ethics Committee Decision was taken with the decision dated xx.xx.2023, numbered x of the Presidency of the Publication Ethics Committee.)</p>
Plagiarism Checks	Yes - Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça | References

- Azeri, A., Rafii, E. T., & Abbasi, S. (t.y.). Avamil-i Muessir der Zuhur-i Mazdek. *Fasilname-yi İlmi ve Pejuheşi-yi Tarih*, 6(20), 7-23.
- Bel'amî, E. A. (1958). *Târîh-i Bel'amî*, (M. C. Meşkûr, Ed.). İntişarat-i Hayyam.
- Boyce, M. (1391). *Zerduştîyan: Baverha ve Adab-i Dinî-yi Anha* (A. Behramî, Çev.). İntişârât-i Koknos.
- Christensen, A. E. (1374). *Saltanat-i Kubâd ve Zuhur-i Mazdek* (A. Birşek, Çev.). İntişarat-i Tahurî.
- Christensen, A. E. (1388). *İran der Zaman-i Sasaniyan* (Reşid Yasemî, Çev.). İntişârât-i Sada-yi Muasir.
- Christensen, A. E., & Tefezzuli, A. (1364). *Dû Tahrîr ez Sergüzeşt-i Mazdek*. *Kitâb-ı Sahn* 1.
- Dumizel, J. (1386). *Tabakat-i İctimai-yi İran-i Kadim* (İ. Behnam, Çev.). Neşi İlmi ve Ferhengi.
- Ebulkasım Firdevsi. (1374). *Şahname*. İntişarat-i Emir Kebir.
- ed-Dineveri, E. H. A. bin D. (1960). *Ahbaru't-Tival* (A. Amir, Ed.). *Vezaretu's-Sakafeti ve'l-İrşadi'l-Kavmiyyi*.
- el-Birunî, M. b. E. R. M. b. A. (1428). *El-Âsâru'l-Bâkiye Mine'l-Kurûni'l Hâliye*. Mektebu's-Sakafetu'd-Diniyye.
- et-Taberî, E. C. M. b. C. (1968). *Tarihü'r-Rüsül ve'l-Mülûk*. Darü'l-Maarif.
- Gimen, J. D. (1385). *Din-i İran-i Bastan* (R. Muneccim, Çev.). Neşr-i Fikr-i Ruz.
- Hal'atbari, A., & Mahverz, A. Z. (1379). Berresi-yi Conbeş-i Mazdek. *Pejuheşname-yi Ulum-i İnsani*, 27.
- Has, K. (2004). Mezdekiyye. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 29). Türkiye Diyanet Vakfı Yayın İslam Ansiklopedisi.
- Hasenî, S. M. b. D. (1361). *Tebzirâtu'l-'Avâm fi Ma'rifeti Mekâlâti'l-Enâm* (A. İkbâl, Ed.). İntişârât-i Esâtir.
- Hayderi, A. R., Munşizade, M., & Ferazepurnde, F. (1401). Menşe-i Gofteman Tasavvuf-i Siyasi der İran ve Tahlil-i An Ber Esas-i Nazariye-i Gofteman-i Lakau ve Muva. *Fasilname-yi İlmi-yi Edebiyat-i İrfani-yi Danişgah-i Ez-zehra*, 14(28), Article 28.
- İbn Belhi. (1384). *Farsname* (G. le Strange & R. A. Nicolson, Ed.). İntişarat-i Esatir.
- İbn Nedim, E.-F. M. b. E. Y. İ. el M. bi'l-Warrak. (1997). *El-Fihrist* (İ. Ramazan, Ed.). Daru'l-Ma'rife.
- İsfendiyar, M. K. (1362). *Debistan Mezahib* (ahim R. Melik, Ed.; C. 1). Kitabhane-yi Tahuri.
- Kazimi, B. İ. (1383). Conbeş-i İctimai-yi Mazdek ve Endişe-yi Siyasi-yi Şahi. *Mecelle-yi Danişkede-yi Hukuk ve Ulum-i İnsani*, 65, 1-19.

- Kedkeni, M. R. Ş. (1386). *Kalenderiyye der Tarih-i Digerdisiha-yi Yek İdeoloji*. İntişârât-i Sohen.
- Kızıl, H. (2021). Mazdek Hareketi ve Sebepleri. *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 13(2), 747-767.
- Klima, O. (1359). *Tarih-i Conbeş-i Mazdekiyan* (C. F. Erşâd, Çev.). İntişarat-i Tus.
- Klima, O. (1371). *Tarihçe-yi Mekteb-i Mazdek* (C. F. Erşâd, Çev.). İntişarat-i Tus.
- Lukunin, V. G. (1365). *Temeddün-i İran-i Sâsânî* (. İnayetullah Rıza, Çev.). İntişârât-i İlmi ve Ferhengi.
- Makdisî, M. bin T. (t.y.). *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*. Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye.
- Minuyi, M. (1356). *Name-yi Tenser be Gosnasp*. Neşr-i Harezmi.
- Mirhand. (1338). *Tarih-i Ravzatu's-Safa*. İntişarat-i Hayyam.
- Nakavi, S. A. M. (1352). *Akayid-i Mazdek*. Muessese-yi Matbuati-yi Atayi.
- Nayini, M. R. C. (1385). *Gozide-yi Surudha-yi Rigveda*. Sazmân-i Çap ve İntişârât-i Vezâret-i İrşâd-i İslâmî.
- Nizamülmülk. (1357). *Siyasetnâme* (M. T. Bahâr, Ed.). İntişarat-i Zuvâr.
- Piguluskaya, N. (1372). *Cengha-yi İnan ve Rum* (M. Saidi, Çev.). Neşr-i İlmi ve Ferhengi.
- Razi, İ. M. (2003). *Tecâribü'l-Ümem ve Teakibü'l-Himem* (S. K. Hasan, Ed.). Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye.
- Rebiî, H., & Fulâdpûr, H. (1371). Negâhî Tâze be Dâstân-i Mazdek ve Kubâd. *Mâhnâme-i Kelk*, 37-79.
- Seâlibî, E. M. (1363). *Ğureru Aĥbâri Müllûki'l-Fürs ve Siyerihim* (H. Zutinberg, Ed.). Mektebe el-Esedî.
- Selgi, M., & Ahmenvend, Ş. (1397). Nisbet-i Arman ve Vakiiyet der Endişe-yi Siyasi-yi Zertuş, Mani ve Mazdek der Dovre-yi Sâsânî. *Pejuheşname-yi Ullum-i Siyasi 2*.
- Sengari, İ., & Kerbasi, A. R. (1390). Berresi-yi İlel-i Şekilgiri-yi İdealizm-i İnkilabi-yi Mazdek ve Tesir-i An der Adem-i Muvaffakiyet-i İn Conbeş. *Tahkikat-i Tarih-i İctimai, Pejuheşgah-i Ullum-i İnsani ve Mutalaat-i Ferhengi*, 2, 163-190.
- Şabani, R. (t.y.). *Mebani-yi Tarih-i İctimai-yi İnan*. 1385.
- Şehrîstânî, M. b. A. (1364). *El-Milel ve'n-Nihâl* (3. bs). Neşr-i Eş-Şerif'ur-Razî.
- Şeki, M. (1372). Dorostdinan. *Maarif*, 1, 28-53.
- Şems, M. C. (1390). Mazdekiye: Yeganeperesti ya Duganegerayi. *Nimsale-yi Pejuheşname-yi Edyan*, 5(9), 33-52.
- Tabibi, H. (1350). Seyr-i Tabakat-i İctimai ve Vijegihâ-yi Hanvade der İnan-i Kadim. *Mecelle-yi Berresihâ-yi Tarihi*, 6, 73-106.
- Yarshater, E. (1380). *Tarih-i İnan Ez Sulukiyan Ta Furupaşi-yi Dovlet-i Sâsânîyan* (H. Anuşe, Çev.). İntişarat-i Emir Kebir.

Yarshater, E. (1983). Mazdakizm. İçinde *The Cambridge History of Iran: Seleucid Parthian* (C. 3). Cambridge University Press.

Yarshater, E. (2005). Mazdakizm. İçinde L. Jones (Ed.), *Encyclopedia of Religion* (C. 3, ss. 5800-5802). Thomson Gale.

Zerinkub, A. (1362). *Tarih-i İran Bad ez İslam*. İntişarat-i Emir Kebir.

Zerinkub, A. (1390). *Tarih-i Merdom-i İran*. Neşr-i Emir Kebir.